

O krivnji, slobodi, žudnji, pisanju, neredu i ponešto o hrvatskim filozofkinjama*

Ljiljana Filipović, *Klub krivaca* (Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2016), 190 pp.

Knjiga *Klub krivaca* Ljiljane Filipović sastoji se od uvoda naslovljenog »Završni urednički pokušaji«, a zatim slijede četiri poglavlja od kojih je svako podijeljeno u nekoliko potpoglavlja. I poglavlja i potpoglavlja imaju sugestivne naslove. Prvo je poglavlje naslovljeno »Željati vlastitu slobodu« i ima pet potpoglavlja: »Narcizam mizantropije.«, »Željati vlastitu slobodu.«, »Igra misli.«, »A cLEARing.« i »Kako preživjeti odrasle?«. Drugo poglavlje »Obračun za žudnjom.« također ima pet potpoglavlja: »Pokapanje ekstaze.«, »Obračun sa žudnjom.«, »Bizarnost poslušnosti.«, »Ljubaznost stranaca.«, »Razornost samodopadnosti.«. »Izdaja pisma« treće je poglavlje koje je podijeljeno na sljedećih pet potpoglavlja: »Kafka s povratnicom.«, »Izdaja pisanja.«, »Očajna kultura.«, »Pobuna knjiga.« i »Odabir predviđanja.«. Naposljetku, zadnje poglavlje »Pobjeda nereda« podijeljeno je na pet potpoglavlja: »Naslijeđeno sjećanje.«, »Istinu donosi jugo.«, »Pobuna protiv sebe.«, »Zazorna uzročnost.« i »Pobjeda nereda.«. Knjiga također sadrži »Spomenute knjige, ogledi, drame, povijesti, filmovi & stihovi«, zatim »Sažetak«, »Summary«, »Bilješku o autorici« i u engleskoj inačici »About the Author«.

Na samom početku ovog prikaza željela bih predstaviti autoricu knjige. Ljiljana Filipović rođena je u Zagrebu 1951. godine. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu diplomirala je filozofiju i anglistiku. Na istom je fakultetu i doktorirala filozofiju 1995. godine tezom *Filozofske implikacije pojma nesvjesnog*. Na Radio Zagrebu počinje surađivati 1973. godine. Od 1998. do 2013. godine predaje na Akademiji dramskih umjetnosti u Zagrebu gdje stječe i zvanje izvanredne profesorice. Gostujući je predavač na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Napisala je i objavila tri filozofske knjige *Filozofija i antipsihijatrija* Ronald D. Lainga (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1990), *Nesvjesno u filozofiji* (Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 1997) i *Klub krivaca* (Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2016). Za knjigu *Klub krivaca* dobila je Nagradu Višnja Machiedo za najbolju esejističku knjigu 2017. godine.

U uvodnim poglavljima »Završni urednički pokušaji« Ljiljana Filipović objašnjava kako se članom »Kluba krivaca« postaje rođenjem, a krivci su ujedno

* Ovaj je tekst rezultat istraživanja na projektu »Hrvatske filozofkinje u europskom kontekstu«, koji pod oznakom HRZZ UIP-2017-05-1763 financira Hrvatska zaklada za znanost.

i svjedoci tuđe krivnje. U uvodnim rečenicama Filipović razotkriva temeljne postavke svoje knjige: osjećaj krivnje je sveprisutan i najdestruktivniji osjećaj. Kao osjećaj, e-mocija, on je inicijator događanja, pokretač, a samim time i samodestruktivni inicijator događaja. Ako ga pak potiskujemo, što se često događa, on nadmašuje svaki drugi osjećaj i postaje još razorniji i gori. Kako bi pokazala sveprisutnost i dubinu tog osjećaja, autorica poseže za prauzorima obrazaca ponašanja vođenih krivnjom u literaturi, služeći se nekim najpoznatijim likovima europske književnosti kao arhetipovima krivnje i djelovanja razornog djelovanja iz osjećaja krivnje.

Prvo poglavlje naslovljeno je »Željati vlastitu slobodu«. U prvom potpoglavlju »Narcizam mizantropije.« autorica se bavi dvama književnim likovima, naravno mizantropima, Molièrovim Alcestom i Shakespeareovim Timonom. Kako primjećuje Filipović, obojica žude za naklonošću ljudi koji im je odbijaju pružiti. Timon se odlučuje kupiti naklonost, dok Alceste zahtijeva odricanje od svijeta. Apemat, kritički promatrač, suprotstavlja se Timonu i želi da ovaj bude kažnjen zbog svog ponosa. S pravom Filipović upućuje čitateljstvu pitanje gdje je naš Apemat, naš kritički promatrač, netko tko bi nas trebao upozoriti, netko koga neprestano pokušavamo ušutkati.

U drugom potpoglavlju »Živjeti vlastitu slobodu.« u središtu je francuski književnik iz 16. stoljeća Étienne de La Boétie, autor djela *La servitude volontaire* (*Dobrovoljno ropstvo*) u kojem progovara o dobrovoljnom ropstvu te u kojem poziva na neposluš i otpor ropstvu. U djelu se očituje izvanredno shvaćanje šesnaestostoljetnog konformizma. Djelo je objavio njegov prijatelj filozof Michele de Montaigne nekoliko godina nakon njegove smrti. Premda napisano prije petstotinjak godina, to djelo pokazuje aktualnost problema medija i javne sfere, poglavito, političarā koji dovode u pitanje našu slobodu. Na nama je da se izborimo za vlastitu slobodu, pogotovo zato što smo bombardirani informacijama koje zahvaljujući masovnim medijima postaju stalno prisutne i dostupne. Obilje informacija samo daje privid slobode, dok se zapravo radi o zagušenošću suviškom.

Treće potpoglavlje »Igra misli.« iskreno i kritički progovara o zadaćama s kojima se susreću suvremene filozofi, a i filozofija sama. Filozofi žive s permanentnim osjećajem krivice zato što se od njih očekuje da spase naš svijet. No vrlo često oni se pretvaraju u plaćene lude koje na tribinama govore o tome imaju li filozofi odgovore na postojeća stanja u svijetu. Ovdje je svakako opravdano postaviti pitanje o moći filozofije. Filipović potpoglavlje završava s citatom filozofkinje Marthe Nussbaum koja ukazuje na to gdje filozofija može pomoći:

»<...> koja je sposobna izaći na kraj s bolešću izazvanom krivim vjerovanjima. *Filozofski argumenti su duši isto ono što su liječnici lijekovi tijelu.*« (32)

U pretposljednem potpoglavlju »*A cLEARing*.« Filipović se bavi riječima i njihovom snagom. Ona se pita kad nestaje zajednički jezik i kad prestaje razumijevanje. Kao odgovor ona u središte stavlja dva filma Jean-Luca Godarda: *Adieu au langage* (*Zbogom jeziku*) i *Kralj Lear*. U filmu *Zbogom jeziku* par se prestaje međusobno razumjeti jer više ne komuniciraju istim jezikom. Lear pak odbacuje najmlađu kćer Cordeliju, koja ga najviše voli, te je na kraju mrtvu iznosi na svojim rukama. Ona je istina, ona je vrlina dok on predstavlja moć. Između vrline i istine, utjelovljene Cordelijom, i moći, utjelovljene kraljem Learom, ne postoji samorazumljivo razumijevanje usprkos bliskim obiteljskim odnosima, slično kao i kod para, koji usprkos bliskosti, ne uspijeva više jedno drugom prenijeti svoje misli i osjećaje na način da ih drugi razumije.

Posljednje potpoglavlje »Kako preživjeti odrasle?« progovara o djeci, kršenju njihovih prava, nemoći u koju su gurnuti od strane odraslih sa svojim religijama, očekivanjima i malograđanskim idealima. Djeca su legalni robovi. Njemački psihijatar Heinrich Hoffmann napisao je dječju knjigu *Der Struwwelpeter*, u hrvatskom prijevodu *Janko Raščupanko*, u kojoj se obrađuju dječji grijesi i kazne koje slijede ako dijete počini neki grijeh. Autorica primjećuje kako su uvijek u igri moć i nasilje. Potpoglavlje završava optimističkim zaključkom kako djeca ipak uspijevaju preživjeti roditeljski eksperiment.

Drugo poglavlje naslovljeno je »Obračun sa žudnjom«. U potpoglavlju »Pokapanje ekstaze.« Filipović se bavi posmrtnim običajima te besmislicama i problemima koje se mogu javiti pri ispunjavanju posljednjih želja pokojnika. Postavlja se pitanje postoji li pravo na vlastito ime, možemo li zaštititi ime od nečijeg tuđeg iskorištavanja i falsificiranja nakon naše smrti. Ona zaključuje:

»Sjećanje na vaša djela ostaje onima koji su ostali. Ako ga budu željeli. Ako ga ne budu *editirali* prema vlastitoj volji i tada vladajućoj politici.« (53)

»Obračun sa žudnjom.« naslov je drugog potpoglavlja, u kojem Filipović progovara o odnosu rumunjskog pisca Mircea Eliade i Indijke, također književnice, Maitreyi Devi. Upoznavši ju kada je imala svega šesnaest godina, s njom Eliade započinje ljubavnu vezu koju prekida kada njezin otac za nju saznaje. Nakon povratka u Europu o prekinutoj vezi piše knjigu, koju je jednostavno naslovio *Maitreyi* (kasnije u engleskom prijevodu knjiga je naslovljena *The Bengali Night*), u kojoj, između ostalog, opisuje i njihov seksualni odnos. Ona je time ponižena, razgoličena i nezaštićena. Kasnije i ona objavljuje, daleko neviniju knjigu o njihovom međusobnom odnosu i naslovljuje ju *It Does Not Die: A Romance*. Je li to potpoglavlje razmišljanje o pedofiliji i književnosti?

U drugom potpoglavlju »Bizarnost poslušnosti.« govori se o poslušnosti žene muškarcima. U središtu je Shakespeareovo djelo *Ukroćena goropadnica*. Autorica postavlja pitanje je li moguće vjerovati ukroćenoj osobi. Katarina bi

željela izgovoriti istinu, ali povjerenja je nestalo i više se nikada neće moći znati laže li ili ne. Osuvremenimo li ovu temu, Filipović smatra da su glavni krotitelji religija i poslodavci. Kroti se, tvrdi ona, i prešućivanjem.

Upravo ovo prešućivanje potiče autoricu da spomene, doduše samo u bilješci, dvije hrvatske filozofkinje Ivanu Rossi i Elly Ebenspanger. Naime o njima do 2016. godine nije ništa bilo napisano, bile su prešućene i zaboravljene. Ovdje svakako treba ispraviti pogrešni podatak da je Ivana Rossi prva hrvatska doktorica filozofije. Naime, 1909. godine filozofiju je na Sveučilištu u Zürichu doktorirala njezina rođakinja Elza Kučera. A prije nje je Austrijanka hrvatskog porijekla Helene Druskowitz 1878. godine također doktorirala filozofiju u Zürichu. Rossi je svakako prva Hrvatica koja je doktorirala filozofiju na Mudroslovnom (Filozofskom) fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Na ovom ću mjestu malo detaljnije upoznati čitatelje s ove dvije filozofkinje. Ivana Rossi rođena (Glina, 1892 – Zagreb, 1963) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu doktorirala je 1916. godine filozofiju tezom *Osnovne misli filozofije Henri Bergsona* te je postala prva žena koja je doktorirala filozofiju na toj ustanovi. Bila je nastavnica u Kraljevskoj ženskoj realnoj gimnaziji u Zagrebu, zatim od 1946. godine u Gimnaziji maršala Tita te u III. (muškoj) gimnaziji također u Zagrebu. Godine 1929. u časopisu *Književnik* objavila je članak »Nekoliko misli Henri Bergsona o estetici«. Elly Ebenspanger (Zagreb, 1904 – Auschwitz, 1942) je 1926. godine apsolvirala grupu romanske filologije na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, gdje je 1936. godine diplomirala i specijalnu filozofiju. Doktorirala je 1939. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu tezom *Problem slobode volje*. Disertacija je te iste godine objavljena u Zagrebu. Godine 1942. zbog svog židovskog porijekla bila je internirana u logor Loborgrad i umrla je te iste godine najvjerojatnije u Auschwitzu. Na projektu *Hrvatske filozofkinje u europskom kontekstu* sustavno se istražuju hrvatske filozofkinje – nema više prešućivanja hrvatskih filozofkinja!

Treće potpoglavlje »Ljubaznost stranaca.« završava poznatom rečenicom koju u drami *A Streetcar Named Desire* (*Tramvaj zvan čežnja*) Tennesseea Williamsa izgovara Blanche DuBois kako je ona uvijek ovisila o dobroti stranaca. Ova rečenica Blanche DuBois bila je moja prva asocijacija na naslov ovog potpoglavlja i očekivala sam je na početku. No, autorica je spretno s njome završila svoje izlaganje. U središtu ovog potpoglavlja dvoje je protagonista: filmašica Claire Denis i pisac Jean-Luc Nancy. Naime, Denis je snimila film prema njegovu djelu *L'Intrus* (*Uljez*) u kojem je riječ o čovjeku koji ima transplantaciju srca kao što je to proživio i sam Nancy. Tako Filipović zaključuje:

»Uvijek smo stranci. Uljezi. Poteškoća razumijevanja identiteta je prepoznavanje i prihvaćanje drugosti i stranosti o sebi.« (82)

U središtu potpoglavlja »Razornost samodopadnosti.« nalazi se Shakespea-
reova drama *Koriolan* kojom autorica želi ukazati na samodopadnost vladajućih
koji ne mare za dobrobit drugih, a pogotovo ne običnih ljudi. Autorica asocija-
tivno prolazi kroz neke dvadesetostoljetne (B. Brecht, G. Grass) i suvremene
(filmska adaptacija Ralpa Fiennesa) interpretacije te Plutarhove/Shakespeareove
priče kako bi skrenula pozornost čitatelja na razornu narcisističku crtu moćnika.
Koriolan nije »<...> nikakva tragedija ponosa i oholosti nego svakodnevna
samodestrukcija narcizma.« (96)

Treće poglavlje naslovljeno je »Izdaja pisanja«. »Kafka s povratnicom.«
naslov je prvog potpoglavlja u kojem Filipović piše o Franzu Kafki pozivajući
se na njegovo djelo *Proces*. Upravo s pomoću *Procesa* ona ocrtava besmisao,
prazninu, neprijateljstvo i nepotrebnost rigidnost birokratskog sustava čiji žalac
uvijek napada najslabije i oduzima im mogućnost za preživljavanje.

U potpoglavlju »Izdaja pisanja.« Ljiljana Filipović progovara o zanemari-
vanju i iščeznuću pisane riječi. Pasionirani čitači knjiga postaju rijetkost, netko
koga se promatra s čuđenjem, knjige se pak zaboravljaju:

»Knjiga zauzima mjesto Ideala ja. Njoj se vjerovalo. Njezinoj rečenici. Pro-
mišljenosti. Pravopisu. Polako joj se oduzimalo mjesto povjerenja. Pisac ga je
iznevjerio. Izdao čitatelja.« (110)

Zanimljivo je da ona smatra da su »krivci« propasti knjiga zapravo pisci, a ne
čitatelji.

Treće potpoglavlje »Očajna kultura.« govori o kulturi, medijima koji svo-
jom mašinerijom, svojom nepromišljenošću tjeraju ljude u smrt, u samoubojstvo:

»Ubio ih je život. Nametnuti im zahtjevi. Dokinuta prirodnost i spontana životna
radost. Svaki dan srećete srdačno otvorenu osobu. Sasvim mladu. Ne možete ne
zamijetiti kako je optimističnija od mnogih bliskih vam prijatelja. A ipak ona je
baš ta koja se odlučila skočiti preko balkona.« (117)

Četvrto potpoglavlje naslovljeno je »Pobuna knjiga.«. Knjige se bune
protiv svirepih i podlih izdavača koji ih skrivaju u labirintima smještenim u
podrumima. One čekaju da budu spaljene ili odbačene. I knjige imaju svoj život
i svjesne su nedaća koje ih očekuju, no one se bore i padaju s polica zadavši
tako izdavaču posljednji udarac.

U posljednjem potpoglavlju »Odabir predviđanja.« autorica se pita o smislu
tj. besmislu pisanja. Imaju li knjige, pisana riječ, uopće nekakav smisao, nekakav
utjecaj? Preispitivanje je neprestano prisutno, ipak »Preživjet će autentičnost.
Pa što ako je i to u maloj enklavi.« (134)

Posljednje, četvrto poglavlje, naslovljeno je »Pobjeda nereda«. Prvo potpo-
glavlje »Naslijeđeno sjećanje.« progovara o povijesnim užasima od Auschwitza

do Ruande i načinom kako živjeti s takvim teškim sjećanjima. Jesmo li što naučili iz povijesti užasa? Géza Röhring tvrdi kako ništa nismo naučili od Auschwitz. Okrutnost je još uvijek prezentna. No ono što uvijek postoji jest čuvanje i prenošenje sjećanja.

Drugo potpoglavlje »Istinu donosi jugo.« bavi se pitanjem prijateljstva no s druge strane: što znači izgubiti prijatelja, prekinuti prijateljstvo. Na kraju ljudi izgube i volju za prijateljstvom. Šteta je učinjena, više nije moguće tako lako, bez promišljanja, stupiti u tu vrstu odnosa.

Treće potpoglavlje naslovljeno je »Pobuna protiv sebe.«. U njemu kroz Shakespeareovu dramu *Zimska priča* Filipović progovara o problemu naznačenom u naslovu, o pobuni protiv sebe. »Za Stanleya Cavella to djelo, kao ono koje govori o ženskoj patnji, otkriva i mogućnost da je filozofski skepticizam određen rodom.« (154) U ovom potpoglavlju autorica se bavi važnom temom: koliko su žene odgojene, tj. socijalno uvjetovane da budu skeptične prema samima sebi, da nemaju samopouzdanja. U četvrtom potpoglavlju »Zazorna uzročnost.« Filipović se bavi Shakespeareovom tragedijom *Rikard III.* koji je brutalan i himben lik. No on je toga svjestan i smatra da posjeduje pravo da bude takav. Njegova majka, za čijim odobravanjem i divljenjem čezne, na njega javno baca kletvu. On želi biti kralj kao njegov otac i teži za majčinom pažnjom, koju nikad ne dobiva.

Posljednje potpoglavlje u knjizi naslovljeno je »Pobjeda nereda.« U središtu je Shakespeareova tragedija *Troilo i Kresida*. Radnja je smještena u sedmu godinu trojanskog rata i nestala je želja za ratovanjem, svi su se ratnici umorili:

»Troilo i Kresida su jedan lik. Nevjernost progovara i o izdaji samoga sebe. Odabirom partnera. Izborom pogrešnog vlastodršca. Oholom idejom da je drugi tu da njeguje nečiji narcizam neodoljivosti.« (172)

Na 130. stranici Filipović pita čitatelje »Koja je posljednja knjiga koju ste pročitali a da već niste poznavali autorovo djelo? Nasumice. Jer ste imali hrabrosti uroniti u nepoznati *rukopis*. I da vas je iznenadila.« Moj odgovor je svakako *Klub krivaca*. Ova knjiga se čita u jednom dahu što zbog tematike, što zbog čitkog i lijepog stila pisanja. Privlačna je to kohezija između filozofije i književnosti iz koje se rađaju svakodnevna pitanja i svakodnevne brige. Odgovor je prepušten čitatelju. Važna je i činjenica što je autorica u sve to uspijeva inkorporirati i dvije hrvatske filozofkinje Ivanu Rossi i Elly Ebenspanger koje su našle svoje mjesto uz Shakespearea, Kanta, Lacana i druge. Knjiga će se dopasti svima koji promišljaju o nedaćama suvremenog društva, otuđivanju, prijateljstvu i drugim problemima s kojima pokušavamo tijekom života izaći na kraj. Knjiga *Klub krivaca* jedno je lijepo osvježanje i svakako bi je trebalo pročitati.

U ovoj je knjizi sugestivan jedan nedostatak. Naime, premda je knjiga opremljena »urednim« knjiškim aparatom (bilješke na dnu gotovo svake stranice, bibliografija, sažetak na hrvatskom i engleskom, itd.), nema imenskoga kazala što je neobično s obzirom na mnoštvo imena i književno-filozofskih referenci kojima je knjiga prožeta. Je li autorica htjela ukazati na to da se ovdje ne radi o nekom »indeksu« krivaca, već o jednoj jedinstvenoj pojavi koja ima mnogo faseta, jednoj zvijeri s mnoštvom glava? Na čitatelju ostaje da prosudi.

Ivana Skuhala Karasman

